

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Eesti keele osakond

Annabel Berg

UVULAARSE [R]-HÄÄLIKU ESINEMINE EESTI KEELES

Bakalaureusetöö

Juhendaja Pärtel Lippus

Tartu 2019

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Eesti keele hääldusnorm	5
1.1. Eesti keele foneetika ja fonoloogia uurimisest	5
1.2. Häälduse muutlikkus	6
1.3. Kõnepuuded	6
2. Tremulantide asukoht häälikusüsteemis	8
2.1. /r/-i hääldusvariandid eesti keeles	8
2.1.1. Eesti keeles leiduvad /r/-i variandid	8
3. Uurimus	11
3.1. Materjal ja meetod	11
3.2. Valim	11
3.3. Tulemused	13
Kokkuvõte	18
Kirjandus	20
Summary	21

Sissejuhatus

Eesti keeles on tavaline heliline keeletipu värihäälik, alveolaarne tremulant [r]¹, mis tekib keeletipu värisemise ehk tremuleerimise korral ning mille moodustuskoht on alveoolidel ehk hambasompudel või kõva suulae äärmises eesosas. (Ariste 1953: 47)

Bakalaureusetöö teemaks on aga üks eestlaste seas levinud alveolaarse /r/-i hääldusvariant, uvulaarne [R]-häälik, mis teatud hulga eestlaste kõnes esinemisele vaatamata eesti keele hääldusnormile ei vasta. Lisaks uvulaarse [R]-i teoreetilisele käsitlemisele on töö eesmärgiks anda sotsiolingvistiline ülevaade selle /r/-i hääldusvariandi leviku hetkeseisust Eestis, käsitledes sealhulgas nii kvalitatiivseid kui ka kvantitatiivseid aspekte.

Lähtuvalt töö eesmärgist otsitakse vastuseid järgmistele küsimustele:

- 1) kui suur hulk eestlasi kasutab kõnes uvulaarset [R]-häälikut;
- 2) kas uvulaarse [R]-i esinemissagedus on seotud kõneleja sooga, sünnikohaga või uvulaarse [R]-i esinemisega pereliikme(te)l;
- 3) kas ja kui võrd häälikukasutajad oma hääldust teadvustavad ning on seda korrigeerinud;
- 4) kas ja kuidas on uvulaarse [R]-i kasutajad kokku puutunud narrimise ja diskrimineerimisega;
- 5) kas ja kui võrd on normikohase [r]-i kasutajad narrinud või diskrimineerinud uvulaarse [R]-i kasutajaid?

Töö on oluline, sest eesti keele puhul ei ole täpset ülevaadet, kui laialdaselt on uvulaarse [R]-hääliku kasutamine levinud ning mis seda nähtust mõjutavad. Samuti puuduvad selle

¹ Töös on kasutatud rahvusvahelist foneetilist tähestikku (international phonetic alphabet ehk IPA).

hääldusvariandi leviku kohta sotsiolingvistilised uuringud. Varasematele artiklitele ja autori isiklikele tähelepanekutele toetudes on püstitatud kaks hüpoteesi:

- 1) peres, kus üks või mõlemad vanematest kasutavad uvulaarset [R]-i, hakkab lapski häälikut kasutama suurema tõenäosusega kui laps, kelle vanematel seda hääldusvarianti ei esine;
- 2) uvulaarset [R]-häälikut kasutavad inimesed on sattunud narrimise või diskrimineerimise ohvriks (nt palutakse öelda sõnu või fraase, mis sisaldavad rohkelt [r]-häälikut; neid matkitakse, solvatakse);
- 3) paljud uvulaarse [R]-hääliku kasutajad on käinud logopeedi juures oma hääldust korrigeerimas, seejuures on logopeedi juures käinud rohkem naisi kui mehi.

Uurimistöö eesmärgini jõudmiseks koostati internetipõhine küsitlus, mis sisaldab üldandmete kogumist (nt vanus, sugu, sünnikoht) ja [R]-häälikuga seotud küsimusi.

Bakalaureusetöö kuulub foneetika valdkonda ning on suuresti uurimuslik. Töö koosneb kolmest suuremast peatükist. Esimeses peatükis tutvustatakse eesti keele hääldusnormi ning kõrvutatakse kõnehäireid logopeedilise ja keeleteadusliku lähenemise kaudu. Teises peatükis seletatakse lahti uvulaarse [R]-hääliku olemus ning tutvustatakse teisigi eesti keeles kõnelejast tulenevaid /r/-i hääldusvariante. Materjalidena kasutatakse peamiselt järgmisi allikaid: P. Ariste artiklit „Nibu-r-i levikust“ (1963) ja „Eesti keele foneetika“ (1953) ning T. Espe „Logopeedia alused“ (1973). Kolmandas peatükis tutvustatakse töö uurimismeetodeid, materjali ja uurimistulemusi. Tulemusi võrreldakse eelnevalt välja toodud hüpoteesidega, samuti kõrvutatakse alveolaarse [r]-i ja uvulaarse [R]-i kasutajate vastuseid. Kokkuvõttes antakse ülevaade töö teoreetilise osa põhilistest tähelepanekutest ja olulisematest uurimistulemustest. Võõrkeelne resümee sisaldab lühikokkuvõtet töö sisust ja olulisematest tulemustest.

1. Eesti keele hääldusnorm

Tänapäevane eesti keeleteadus on seisukohal, et eesti keeles otseselt hääldusnormi kehtestatud ei ole ning veaks peaks lugema seda, mida emakeelsed keeleteadajad oma kõnes ise veana tajuvad. Logopeediakirjanduses aga on hääldusnormi mõiste olemas ning sellest kõrvalekaldumisi nimetatakse hääldushäireteks ja -puueteks. Keeleteaduslikul tasandil eelistatakse rääkida pigem häiretest. Käesolev töö põimib kummatki lähenemist, kuid järgib rohkem keeleteaduslikku tasandit.

1.1. Eesti keele foneetika ja fonoloogia uurimisest

Eesti keele foneetika asisem uurimine sai hoo sisse seoses võitlusega uue kirjaviisi eest 1870. aastatel, kui ilmusid erinevad käsitlused eesti keele vältesüsteemidest, näiteks F. J. Wiedemanni saksakeelne eesti keele grammatika (1875) ja M. Veske „Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis“ (1879). Tänapäevases mõttes eksperimentaalfoneetika tõi eesti keeleteadusesse soome professor Lauri Kettunen. (Hint 1998: 43–44)

Paul Aristelt on mitmes trükis ilmunud „Eesti keele foneetika“ (1953, 1965 1977, 1982), kus antakse ülevaateid eesti keele foneetika uurimise ajaloost, inimese hääldusorganitest, kuulmissüsteemi ehitusest, häälikutüüpidest, eesti keele häälikusüsteemist, prosoodiast, soome-ugri keelte foneetilisest transkriptsioonist jm. Neis raamatuis on olemas ka illustratsioonid, enamasti näitejoonised eri häälikute artikuleerimise kohta. (Ibid: 44)

Tänapäevaste teadmiste tasemele vastav süstemaatiline eesti keele foneetika on kokku võetud teoses „Eesti keele hääldus“ (2016), mis sisaldab põhjalikku ülevaadet eesti keele häälduse erijoonte kujunemisest, vokaalidest, konsonantidest, sõnaprosoodiaga seotud nähtustest ja intonatsioonist ning üldisest uurimisloost.

1.2. Hääliduse muutlikkus

Et sõnad koos tähendusega jõuaksid kuulajale päralt, peab sõna häälikuline kuju olema püsiv ning kõigil kõnelejal kolama võimalikult ühtmoodi. Seejuures peab häälikuline kuju olema ka piisavalt vabade piirjoontega, et kõigil kõnelejal oleks võimalus rääkida. Kuna keelekasutuseks võib pidada samahästi nii kõnelemist kui ka kuuldavaid kõnelaineid, on sõnade häälikulise kuju mõningane varieerumine paratamatu. Hääle individuaalsus ei põhjusta suhtlemisel märkimisväärseid raskusi nii kaua, kuniks kõne jääb normi piiridesse. Kogelemist, muid kõne-defekte ega ebaselget hääldamist ei saa seega normaalseks kõneks pidada. (Hint 1998: 169)

Inimese kuulmis- ja tajumehhanismid moodustavad süsteemi, mis kohaneb inimese individuaalsusega – häälikute tajumisel ja tervete sõnade äratundmisel võetakse rohkem arvesse häälikute komponentide omavahelisi seoseid ja terviklikke kujundeid, mitte niivõrd üksikuid absoluutväärtusi. Kõnemaneeerist ja kõneorganite individuaalsetest anatoomilistest iseärasustest tingitud häälduse varieerumisel puudub vahetu keeleline tähtsus, ent kõnelemismaneeer võib anda viiteid kõneleja kohta. Loomulikult saab hääldust ka moonutada või üritada järgida mingit kindlat stiili. (Ibid: 170)

1.3. Kõnepuuded

Tänapäeval käsitletakse kõnepuudete all käsitletakse nii kõnehäireid, mis on ajutised ja mööduvad, kui ka kõnepuudeid, mille tunnuseks on kõne osaline või täielik puudumine. Viimaste puhul on tegemist kõrvalekaldega, mis põhjustab raskusi eneseväljendusel või toimuva mõistmisel ning sotsiaalsele normile ei vasta kogu kõnetegevus või selle osad. Kõne- ja suhtlemispuudeid esineb olenevalt kriteeriumist 3–20% kooliealistest ja umbes 10% koolieelikutest, poistel kaks korda tihemini. Kõnepuuded on õpiraskuste järel sageduselt teine hariduslik erivajadus. Kui puude bioloogiline aluspõhi on teada, nimetatakse seda kõnepuudeks. Ebaselgete põhjuste korral on tegu funktsionaalse kõnepuudega. (Häidkind, 2008: 208; Kõrgesaar, 2002: 35)

Enim probleeme tekitavate häälikute arv on suhteliselt väike ning levinumate häälikute vaeghääldused on saanud nime vastavate kreekakeelsete tähenimede järgi. Eesti logopeedidel tuleb kõige sagedamini kokku puutuda /s/-, /r/-, /k/- ja /õ/-häälikuga. Paljudele teeb lapseeas raskusi /l/-i, /s/-i ja /r/-i õige hääldamine, kuna hammaste ja suulae eesosa piirkonnas moodustatakse palju häälikuid. (Hint 2004: 70)

/s/-i hääldusprobleeme on Eestis kõige rohkem, sest see on hääldusliigutuste poolest keeruline häälik. Hääldusnormist kõrvalekaldumist võivad põhjustada huulte, keele, pehme suulae, lõualuu liikuvuse ning tihti ka hambumusprobleemid. Kõige sagedamini on artikuloorsete ja akustiliste muutuste põhjuseks valesti suunatud õhujuga ja keele asend. (Padrik, Hallap 2013: 22)

/k/-hääliku vaeghäälduse vorme ei ole palju. Enamasti on tegu larüngaalse hääldusega, kus keel on artikuleerimisel passiivne ning sulg moodustatakse kõris või /k/-häälik kõnes puudub. (Hint 2004: 70)

Logopeedia-alase kirjanduse järgi tuleb kõiki /r/-i hääldamise viise peale keeletipu-värihääliku lugeda puudeks – rotatsismiks. Rotatsismi suure esinemuse ja liikide arvu põhjuseks on väga keerukas artikulatsioon. (Espe 1973: 116)

M. Hintki kirjeldab teoses „Eesti keele foneetika ja morfoloogia“ (2004), et inimestel on lapseeas eriti raskusi /s/-i ja /r/-i normikohase hääldamisega, kuna nende häälikute artikuleerimisliigutused on väga keerulised. Samuti toob ta välja, et üsna sarnaste häälikute moodustamise kohad võivad olla üksteisest kaugel – eesti keelele normikohase /r/-i hääldamisel tremuleerib keeletipp ning dorsaarse /r/-i puhul tremuleerib kurgunibu. Hint mõnab, et paljud lapsed peavad /r/-i hääldamist korrigeerima logopeedi abiga, ent on samuti arvamusel, et uvulaarse [R]-i kasutamine ei ole mingi eluprobleem. (Hint 2004: 70)

2. Tremulantide asukoht häälikusüsteemis

Konsonandid jagatakse tavaliselt kaheks rühmaks: resonantideks ja obstruentideks. Resonandid jagunevad kolmeks alarühmaks, millest esimeseks alarühmaks on nasaalid ehk ninahäälikud – eesti keeles /m/, /n/ ja /ni/. Teiseks alarühmaks on liikvidad ehk sulahäälikud, mis jagunevad omakorda lateraalideks – eesti keeles /l/ ja /li/ ning tremulantideks – eesti keeles /r/. Kolmandaks alarühmaks on poolvokaalid, eesti keeles vaid /j/. Obstruentide klass koosneb klusiilidest ehk sulghäälikutest – eesti keeles /k/, /p/, /t/ ja /ti/ ja frikatiividest ehk ahtushäälikutest, mida jaotatakse omakorda spirantideks ehk piluhäälikuteks – eesti keeles /f/, /v/, h/ ja sibilantideks ehk sisihäälikuteks – eesti keeles /s/, /si/ ja /ʃ/. (Häkkinen 2007: 74; eesti keele näited Eek, Meister 1999: 541–542)

Eesti keelele on tavaline heliline apikaalne alveolaarne tremulant [r], mille võngete arv on välteti järgmine: esmavältelises sõnas 2, teisevältelises sõnas 4–5 ning kolmandavältelises sõnas 5–7 korda. (Asu jt 2016: 73)

2.1. /r/-i hääldusvariandid eesti keeles

Laps omandab /r/-i tavaliselt kõige hiljem. Mõni laps saab normikohast alveolaarset [r]-i hääldada alles 6. eluaastaks, kusjuures enne seda kas /r/ hääldamata jättes või /l/-ga asendades. Hääldamisvead võivad olla kas funktsionaalse või orgaanilise päritoluga: funktsionaalse rotatsismi puhul on /r/-i õigeks hääldamiseks vajalikud hääldusorganid veatud – vaja on vaid logopeedi abi, kuid orgaanilist rotatsismi põhjustavad enamasti suulaelõhe, keelekida lühidus, huulelõhe, polüübid ja adenoidid. (Espe 1973: 117–118)

2.1.1. Eesti keeles leiduvad /r/-i variandid

Eesti keelele on omane alveolaarne ehk apikaalne tremulant, rahvusvahelises foneetilises tähestikus foneemina [r], mille moodustamisel suunatakse keeletipp ülemistele hambasompudele või kõva suulae äärmisele eesosale ning tekitatakse keeletipu ja

vastasoleva elundi vahele kõigepealt kitsas ahtus või lõtv sulg. Seejuures lükkab kopsudest tulev õhuvool väljapääsuks keeletipu teelt kõrvale, kuid see tuleb kiiresti endisesse asendisse tagasi. Kuna kitsa ahtuse või lõdva sulu moodustamine ja selle katkestamine toimub kiiresti ja mitu järjestikust korda, tekivad väringud. Eesti lühikese [r]-i moodustamisel väriseb keeletipp kolm korda. (Ariste 1963: 42)

Töö põhiteemaks olev uvulaarne ehk dorsaarne [R], mis on hääldusnormiks prantsuse keeles ja saksa keele murretes, ei vasta eesti keele hääldusnormile. Kaasaarvatud eelmainitud hääldusvariantidile leidub teisigi /r/-i hääldusviise ning nende nimetus sõltub sellest, millisel viisil ja kus tekitatakse tremulatsioon:

- 1) Uvulaarne tremulant [R]: tremuleerib kurgunibu. Kopsudest tulev õhuvool lükkab vabalt alla rippuva kurgunibu ettepoole ning oma raskuse tõttu laskub nibu taas oma algupärasesse asendisse. Selline nibu ettepoole lükkumine ja tagasilaskumine tekitab väringuid ehk tremulatsiooni; (Ariste 1963: 42–43)
- 2) lateraalne /r/: tremuleerivad keelekülj/-küljed. Kopsudest tulev õhuvool paneb vibreerima keelekülje või mõlemad küljed ning värin on lühiajaline. (Espe 1973: 117)

Lateraalne /r/-i korral tundub, nagu oleks korraga hääldatud /r/-i ja /l/-i. (Ariste 1953: 48)
- 3) bukaalne ehk põse-/r/: lateraalne /r/-i variant, mille häälimisel paneb kopsust tulev õhuvool põse vastu keele külgserva või hambaid vibreerima. (Espe 1973: 118)
- 4) bilabiaalne tremulant ehk huulvärihäälik: tuntakse kui „hobuse ptruutamist“. Kopsudest tulev õhuvool paneb tremuleerima ettepoole lükatud ümmardatud asendis huuled. (Ariste 1963: 49–50)
- 5) interdentaalne ehk hammastevaheline /r/: keeletipp asub häälimisel hammaste vahel ning vibratsioon piirdub vaid ühe löögiga või puudub üldse. (Espe 1973: 118)

- 6) lingvaalne ehk keelelaba-/r/: lühivibratsioon või ühekordne lõtv sulg tekib keeleselja esiosa ja alveoolide vahel, keeletipp on langetatud. Esimeses vältes sõnade puhul pole selline hääldus peaaegu üldse märgatav. (Espe, 1973: 118)
- 7) nasaalne /r/: õhuvool suundub ninna, keelepära on tõstetud ning pehme suulagi langetatud. Esineb peamiselt düsartrikutel. (Espe 1973: 118)

Veel leidub hääldamisel pararotatsismi – /r/ asendatakse kõnes mõne teise häälikuga, sagedamini /l/-i, /j/-i ja /n/-iga, mille häälduskoht on samuti alveolaarne. (Espe 1973: 119)

3. Uurimus

Bakalaureusetöö uurimus koosneb küsitluse täitnud inimeste vastuste analüüsist ning tulemuste ülevaatest.

3.1. Materjal ja meetod

Uurimistöö eesmärke silmas pidades koostati Google'i keskkonnas küsitlus, mis oli vastamisele avatud 13. aprillist 5. juunini 2018. aastal – kokku üks kuu ja 23 päeva. Küsimusi oli kokku 18, millest 10 kohustuslikud: kaheksa esimest küsimust olid taustainfo tarvis, kolm viimast ainult nendele vastajatele, kes kasutavad oma kõnes uvulaarset [R]-i. Vastuseid analüüsiti programmidega Excel ja R.

Kutset küsitluses osaleda levitati avalikult Facebookis, samuti paluti küsitluse linki tuttavate seas jagada – küsitluses osalejad on leitud seega peamiselt mugavusvalimi meetodil. Mugavusvalimiks nimetatakse mittejuhuslikku valimit, mis moodustatakse näiteks hõlpsa kättesaadavuse või koostöövalmiduse alusel. (Jürine jt 2013: 90)

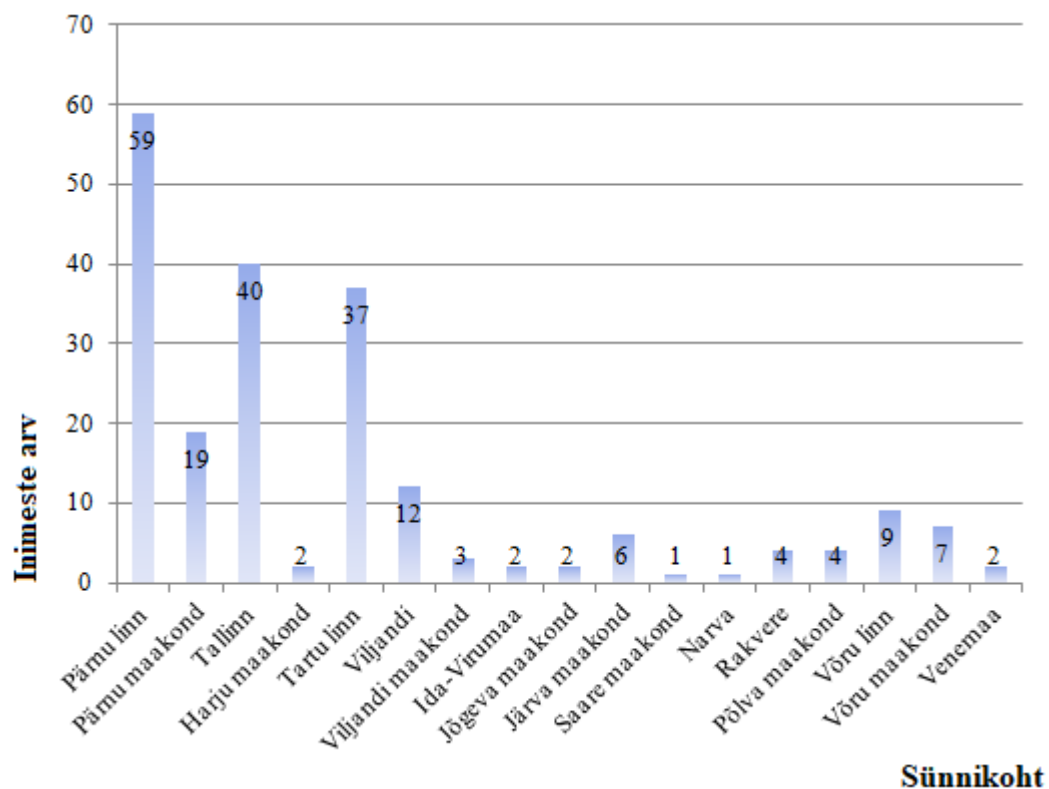
3.2. Valim

Küsitlusele vastajatele erilisi tingimusi ei seatud, kuna valim pidi olema võimalikult juhuslik. Küll aga jäeti andmete analüüsimisel välja inimesed, kelle koduseks keeleks lapsepõlves ei olnud eesti keel (kuus naist ja üks mees, kellest viis märkis koduseks keeleks vene, üks ukraina ja üks läti keele). Vastajad, kelle vähemalt ühe vanema emakeeleks oli eesti keel, jäeti valimisse. Küsitluses osales 225 inimest ning, nagu öeldud, ei võetud arvesse 7 inimese vastuseid, kuna nende mitte-eestikeelne kodune keel võinuks mõjutada tulemusi. Seega analüüsitakse 218 eesti keelt kõneleva inimese vastuseid, tuuakse välja korrelatsioone ja tähelepanekuid.

Analüüsitakse 175 naissoost ja 43 meessoost vastaja tulemusi: soolise koosseisu protsendid on vastavalt ~80% ja ~20%. Vastajate keskmine vanus oli ~28,3 aastat, noorim

vastaja oli 13– ja vanim 64–aastane. Enim oli vastajaid vanuses 20–23 (79 inimest ehk ~36%) – selline nähtus tekkis ilmselt sellest, et autorit jälgib Facebookis kõige rohkem just selles vanuses inimesi.

Sünnikohaga seoses saadud vastused taandati linna või maakonna tasandile ning kuna kaheksa inimest vastas sünnipaigaks „Eesti“, arvatati tulemused vaid täpsemaid vastuseid arvesse võttes. Sünnikohaks märkisid vastanud enim Pärnu linna (~28%), Tallinna (~19%) ja Tartu linna (~18%). Igast Eesti maakonnast, v. a. Hiiu, Rapla ja Valga maakonnast, andis vastuse vähemalt üks inimene (vt vastajate sünnikohti diagrammil 1). Kahe vastaja sünnikoduks oli Venemaa, kuid nende mõlema vanema emakeeleks oli eesti keel, mistõttu polnud põhjust vastajaid sünnikoha tõttu välja arvata.

Joonis 1. Küsitlusele vastajate sünnikohad

3.3. Tulemused

Uurimuses võeti arvesse 218 eestlase vastuseid, kellest 175 on nais- ja 43 meessoost vastajad. Vabatekstiliselt sisestatud vastuseid ühtlustati ja kategoriseeriti, et vähendada erinevate vastusevariantide hulka.

3.3.1. Alveolaarse [r]-hääliku kasutajad

Normikohast alveolaarset [r]-i kasutab oma kõnes kõigist vastajatest 198 inimest (~91%), kellest 35 on meessoost ja 168 naissoost. Hii-ruuduga arvutamisel saadud tulemusena ($p=0,54$) vastajate sugu oluline ei ole. Siinses alapeatükis antakse ülevaade alveolaarse [r]-i kasutajate vastustest.

3.3.2. Häälduse korrigeerimine

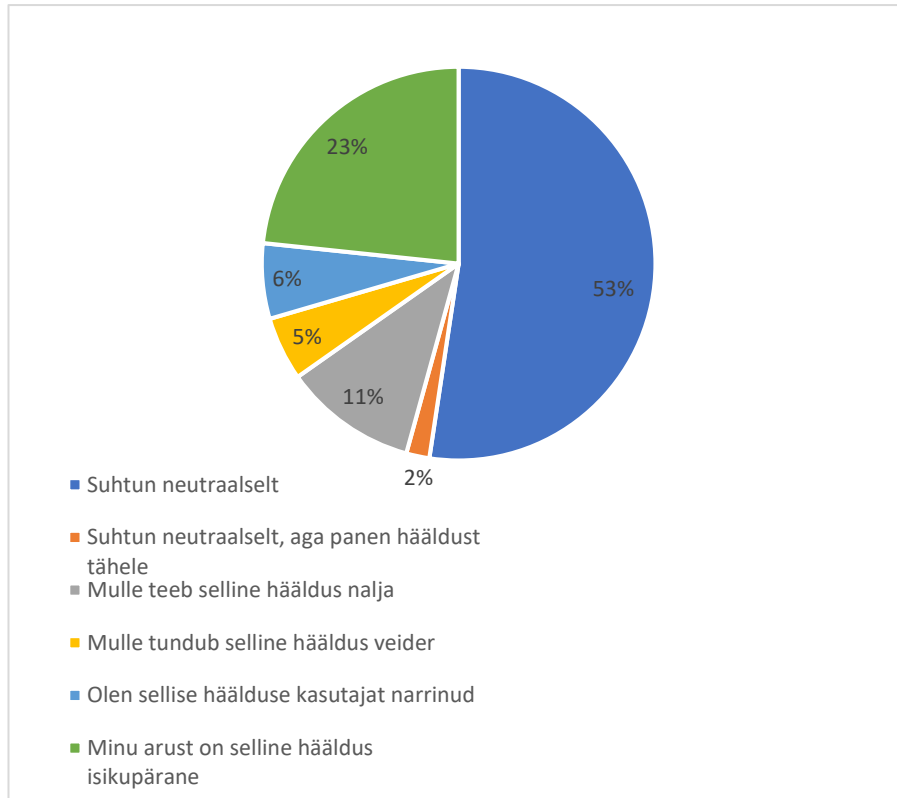
Alveolaarse [r]-i kasutajatest on logopeedi külastanud /r/-i korrigeerimise eesmärgil 23 inimest (~12% vastajatest) ning muudel eesmärkidel 19 inimest (~9%) . Logopeedi pole kunagi külastanud 156 vastajat (~79%).

Küsimusele „Kas keegi teie perest, kes on vähemalt viieaastane, kasutab häälduses uvulaarset [r]-i?“ vastati järgmiselt:

- 1) „Jah“ – 9 inimest ehk ~4% vastanutest
- 2) „Ei, kuid lapsena (aga ka vähemalt viieaastasena) kasutas“ – 19 inimest ehk ~10% vastanutest
- 3) „Ei“ – 170 inimest ehk ~86% vastanutest

Küsitluse lõpupoolsem osa koosnes inimeste arvamust puudutavatest küsimustest. Valikvastused küsimusele „Kuidas suhtute uvulaarse [r]-i kasutajatesse“ olid järgmised: „suhtun neutraalselt“, „mulle teeb selline hääldus nalja“, „mulle tundub selline hääldus veider“, „olen sellise häälduse kasutajat narrinud“ ning „mulle tundub selline hääldus isikupärane“. Inimeste enda kirjutatud vastustest kujunes üheks kategooriaks „suhtun neutraalselt, aga panen hääldust tähele. Selgus, et uvulaarse [R]-i kasutajatesse suhtub

enamik normikohase [r]-i kasutajaid (53%) neutraalselt. 23% vastas, et selline hääldus on isikupärane ja 11%-le teeb selline hääldus nalja. 6% vastanutest tunnistab, et on uvulaarse [R]-i kasutajat narrinud. Täpsemad andmed vt diagrammilt 2.

Joonis 2: Vastused küsimusele „Kuidas suhtute uvulaarse [R]-i kasutajasse?“

3.3.2. Uvulaarse [R]-hääliku kasutajad

Uvulaarset [R]-häälikut kasutab oma kõnes kõigist vastajatest 16 inimest (kõigi vastajate seast ~7%), kellest 9 on naissoost ja 7 meessoost. Vastavalt vastanute koguhulgale kasutab oma kõnes uvulaarset [R]-häälikut 5% naissoost ja 16% meessoost inimest – selle uurimuse põhiselt on meessoost uvulaarse [R]-hääliku kasutajate osakaal naissoost uvulaarse [R]-hääliku kasutajate omast tunduvalt suurem. Võttes aga arvesse valimit ja küsitluse kättesaadavust, võivad tulemused olla mõjutatud näiteks selle tõttu, et töö

autoril on Facebookis (kus keskkonnas küsitlust jagati) tunduvalt rohkem naissoost jälgijaid. Samuti võidi küsitlust edasi suunata just nendele inimestele, kes Facebooki-jälgijate tutvusringkonnas uvulaarset [ʀ]-häälikut kasutavad.

Tulemused olid aga järgmised: naissoost vastajate keskmine vanus on ~25,6 ja meessoost vastajate keskmine vanus ~32,6 aastat. Lateraalset põse-/r/-häälikut kasutab 4 inimest (kõigist vastajatest ~2%), kellest kolm on naissoost (keskmine vanus 38 aastat) ja üks meessoost (29-aastane).

Paul Ariste mainis oma artiklis „Nibu-r-i levikust“, et uvulaarne [ʀ]-hääliku kasutajate arv on hakanud, eriti noorte ja laste hulgas, 1950.-1960. aastate jooksul suurenema ning seda eriti just eesti keeleala läänepoolses osas. (Ariste 1963: 43)

Tuli välja, et kõige rohkem uvulaarse [ʀ]-hääliku kasutajaid on pärit Tallinnast (40%) ja Pärnu linnast/maakonnast (20%), kuid [ʀ]-hääliku kasutajate protsentuaalne võrdlus ei oleks siinses töös asjakohane selle pärast, et enamik vastajaid on pärit Tallinnast, Pärnust ja Tartust, kuid lääne- ja ida-Eestist on vastajaid kordades vähem.

3.3.3. Teadlikkus uvulaarse [ʀ]-i kasutamisest

Andmetest selgus, et seitsmest mehest neli (~57%) on teadlikud, et kasutavad uvulaarset [ʀ]-i ja kuulevad seda oma kõneski ning kolm (~43%) on teadlikud, et kasutavad uvulaarset [ʀ]-i, kuid oma kõnes nad seda ei kuule. Uvulaarse [ʀ]-i kasutamisest on teadlikud ning kuulevad seda oma kõneski viis naist (~56%) ning kolm naist (~33%) on hääliku kasutamisest teadlikud, kuid oma kõnes seda ei kuule. Ühe naise vastusest selgus, et ta on uvulaarse [ʀ]-i kasutamisest teadlik, kuid oma kõnes seda pigem ei kuule, siiski kuuleb ta uvulaarse [ʀ]-hääliku kasutamist aeg-ajalt. Nende vastuste põhjal võib öelda, et uvulaarset häälikut kuulevad oma kõnes rohkem naissoost vastajad.

3.3.4. Häälduse korrigeerimine

Seitsme meessoost uvulaarse [R]-i kasutajatest on logopeedi juures käinud viis inimest: neli (~57%) neist /r/-i korrigeerimise eesmärgil ning üks (~14%) muudel põhjustel. Kaks meessoost vastajat (~29%) ei ole kunagi logopeedi külastanud.

Üheksa naissoost uvulaarse [R]-i kasutajatest on /r/-i korrigeerimisel logopeedi juures käinud viis inimest (~56%) ning neli vastajat (~44%) ei ole kunagi logopeedi külastanud. Saadud andmete põhjal ei pea paika töö sissejuhatuses püstitatud hüpotees nr 3, mille kohaselt käivad logopeedi juures /r/-i korrigeerimas rohkem naised. Küll aga vastab tõele hüpoteesi esimene pool, mis väidab, et paljud uvulaarse [R]-hääliku kasutajad on logopeedi juures oma hääldust korrigeerimas käinud: suurem osa ehk kümme inimest (62,5%) on seda tõepoolest teinud.

Küsimusele „Kas keegi teie perest, kes on vähemalt viieaastane, kasutab häälduses uvulaarset [r]-i?“ vastati järgmiselt:

- 1) „Jah“ – 9 inimest ehk ~56% vastanutest
- 2) „Ei, kuid lapsena (aga ka vähemalt viieaastasena) kasutas“ – 2 inimest ehk ~13% vastanutest
- 3) „Ei“ – 5 inimest ehk ~31% vastanutest

Küsimusele järgnev täpsustav küsimus „Kes teie peres sellist hääldust kasutab/on kasutanud?“ oli valikuline ning üle poole küsitluse täitjatest jättis sellele vastamata – seetõttu puudub täpne ülevaade uvulaarset [R]-i kasutavate pereliikmete kohta. Kuna tekkis silmnähtav erinevus normikohase [r]-i ja uvulaarse [R]-i „Jah“-vastuste protsendil (vastavalt 4% ja 56%), on alust väita, et peres, kus üks või mitu pereliiget kasutavad uvulaarset [R]-i, esineb seda hääldusvarianti suurema tõenäosusega.

3.3.5. Kokkupuuted narrimise ja diskrimineerimisega

12 uvulaarset [R]-i kasutavat inimest 16-st (75%) on kokku puutunud narrimise ja diskrimineerimisega, neli inimest (25%) vastas endal sellised kokkupuuted puuduvat. Küsimusele „Kuidas teid on häälduse pärast kiusatud või kuidagi teistmoodi koheldud?“ saadi vabu vastuseid ning üks inimene võis anda mitu vastust. Saadud vastused kategoriseeriti tabelisse 1.

Tabel 1: Uvulaarse [R]-i kasutajate kokkupuuted narrimise ja diskrimineerimisega

Mind on narritud	1
Mind on matkitud	5
Mind on manitsetud	1
Minu üle on naerdud	2
Mul on palutud öelda /r/-i sisaldavaid lauseid	6

Saadud tulemuste põhjal peab paika sissejuhatuses püstitatud hüpotees nr 2, mille kohaselt on paljud uvulaarse [R]-i kasutajad sattunud narrimise või diskrimineerimise ohvriks. Kõik 12 diskrimineerimisega kokku puutunud inimest (75% vastanutest) tõi välja näitena välja vähemalt ühe viisi, kuidas teda [R]-hääliku kasutamise tõttu teistmoodi koheldud on. Vastanute sagedasim väljatoodud näide kuulus kategooria „Mul on palutud öelda /r/-i sisaldavaid lauseid“ alla.

Kokkuvõte

Eesti keeles hääldatakse /r/-i alveolaarse apikaalse tremulandina, kuid erinevatel põhjustel leidub ka inimesi, kes hääldavad seda häälikut teistmoodi. Siinne töö käsitleb nendest üht üsna sagedast varianti, uvulaarset [R]-häälikut, mis eesti keele hääldusnormile ei vasta.

Bakalaureusetöö eesmärk oli anda sotsiolingvistiline ülevaade uvulaarse [R]-i hetkeseisust Eestis ning selle jaoks koostati Google'i-keskkonnas küsimustik, mis sisaldas üldandmete kogumist (nt vanus, sugu, sünnikoht) ja [R]-häälikuga seotud küsimusi. Arvesse võeti 218 juhusliku küsitlusetäitja vastused, mille põhjal anti ülevaade [R]-hääliku kasutamise hetkeseisust Eestis. Keskmise vastaja vanuseks kujunes 28,3 aastat.

Uurimuse kohaselt kasutab uvulaarset ehk dorsaarset [R]-häälikut 16 inimest ehk umbes 7% vastajatest: nendest isikutest on 9 nais- ja 7 meessoost. Lateraalset põse-/r/-i kasutab 4 inimest ehk umbes 1,8% vastajatest. Küsitlusest selgus, et kõige rohkem uvulaarse [R]-hääliku kasutajaid on pärit Tallinnast (40%) ja Pärnu linnast/maakonnast (20%).

Vastuste põhjal võib öelda, et uvulaarse [R]-hääliku kasutajatest seitsmest mehest neli (~57%) on teadlikud, et kasutavad uvulaarset [R]-i ja kuulevad seda oma kõneski ning kolm (~43%) on teadlikud, et kasutavad uvulaarset [R]-i, kuid oma kõnes nad seda ei kuule. Uvulaarse [R]-i kasutamisest on teadlikud ning kuulevad seda oma kõneski viis naist (~56%), ent kolm naist (~33%) on hääliku kasutamisest teadlikud, kuid oma kõnes seda ei kuule. Ühe naise vastusest selgus, et ta on uvulaarse [R]-i kasutamisest teadlik ning kuuleb selle hääliku kasutamist aeg-ajalt. Nende vastuste põhjal võib öelda, et uvulaarset häälikut kuulevad oma kõnes rohkem naissoost vastajad.

75% uvulaarse [R]-i kasutajast on kokku puutunud narrimise ja diskrimineerimisega ning 25% [R]-hääliku kasutajaist selle nähtusega kokku puutunud ei ole. Kõik, kes on aga teistmoodi kohtlemist kogenud, tõid välja erinevaid näiteid narrimisest ja diskrimineerimisest, millega täpsemalt uvulaarse [R]-i kasutajad kokku puutunud on.

Sagedasimaks näiteks toodi olukordi, kus paluti järgi öelda /r/-häälikut sisaldavaid sõnu ja lauseid. Teise sagedase näitena viidati uvulaarse [ʀ]-i kasutaja matkimisele. Nende tulemuste põhjal peab tugevalt paika töö alguses püstitatud hüpotees nr 2, mille kohaselt on uvulaarset [ʀ]-häälikut kasutavad inimesed sattunud narrimise või diskrimineerimise ohvriks.

Hüpotees nr 1, mis seisnes pere vanemate häälduse mõjus lastele, paika ei pidanud, kuna küsitluses oli küsimus „Kes teie peres uvulaarset [ʀ]-i kasutab“ vabatahtlik ning vastuseid ei laekunud piisavalt. Küll aga leidis uvulaarse [ʀ]-i kasutajate peredes oluliselt rohkem nimetatud hääldusviisi kasutajaid kui normikohase alveolaarse [r]-i kasutajate peredes (vastavalt 56% ja 4%).

Kolmandana püstitatud hüpotees leidis kinnitust logopeedi külastamise osas, ent soolise aspekti poole pealt oletus paika ei pidanud. Nimelt on tõepoolest suurem osa uvulaarse [ʀ]-hääliku kasutajatest (65% vastanutest) käinud /r/-i korrigeerimise eesmärgil logopeedi juures, ent naissoost vastajate protsent ei olnud meessoost vastajate omast kõrgem, vaid vastupidi: /r/-i on käinud korrigeerimas ~57% meestest ja ~56% naistest.

Käesolev bakalaureusetöö saavutas sissejuhatuses püstitatud eesmärgid ja kinnitas ühte hüpoteesi täielikult ning kahte hüpoteesi osaliselt. Tööd on võimalik laiendada nii uute korrelatsioonide leidmise kui ka juhusliku valimi suurendamise poole pealt.

Kirjandus

Ariste, Paul 1953. Eesti keele foneetika. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Ariste, Paul 1963. Nibu-r-i levikust. – Kodumurre 6, 42–43.

Asu, Eva Liina, Lippus, Pärtel, Pajusalu, Karl, Teras, Pire 2016. Eesti keele hääldus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Eek, Arvo, Einar Meister 1999. Estonian speech in the BABEL multilanguage database: Phonetic-phonological problems revealed in the text corpus. In Proceedings of LP 8. Prague: The Karolinum Press, pp. 529 – 46.

Espe, Tiia 1973. Logopeedia alused. Tallinn: Valgus.

Hint, Mati 2004. Eesti keele foneetika ja morfoloogia. Tallinn: Avita.

Hint, Mati 1998. Häälikutest sõnadeni. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Häidkind, P. (2008). Erivajadustega lapsed lasteaias. In Õppimine ja õpetamine koolieelses eas (toim. Kikas, E.). Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 198-220.

Häkkinen, Kaisa 2007. Keeleteaduse alused. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Jürine, Anni, Jane Klavan, Ann Veismann 2013. Katseline semantika: planeerimine ja teostus. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 9, 85–100.

Kõrgesaar, J. (2002). Sissejuhatus hariduslike erivajaduste käsitusse. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

The presentation of uvular trill [ʀ] in spoken language of Estonians

Summary

The purpose of the present bachelor thesis is to introduce the uvular trill [ʀ] theoretically, besides to give an overview of the use of that phoneme which doesn't belong to usual Estonian pronunciation, but still exists in a speech of some native speakers.

The study found out that ~91% of people are using the usual Estonian phoneme, alveolar trill [r] in their pronunciation, ~7% of people are using uvular trill [ʀ] and ~1,8% lateral trill.

Current thesis consist of three chapters. The first chapter gives a short overview of the history and studies of Estonian phonetics and the variability of pronunciation. The second chapter introduces the position of trills in consonant system, it also gives an overview of different usings of phoneme /r/ among Estonians. In the third chapter the research method, material and informants are described.

Another purpose was to give a sociolinguistical overview about the results of the users of uvular trill [ʀ]. The study found out that the 75% of the users of uvular trill have been discriminated or bullied and 25% have not experienced any discrimination related to the individual pronunciation.

There were three hypothesis in that thesis. One of these hypothesis turned out to be validated and two of the predicted statements didn't.

That thesis is important, because there is no accurate overview of distribution of uvular trill [ʀ] in Estonian language.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Annabel Berg,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Uvulaarse [R]-hääliku esinemine eestlaste häälduses“,

mille juhendaja on Pärtel Lippus,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Annabel Berg

30.05.2019